

O CANKARJU MALO DRUGAČE

Pisati o Cankarju ne morem, ker za kaj takega nisem usposobljen in o njem premalo vem. Njegovo življenje in delo so podrobno raziskali in popisali drugi, tako da je ostalo za povsem nove razlage in ugotovitve bolj malo prostora. Lahko pa poskusim osvetliti nekatere zgodbe in po svoje predstaviti nekatere dogodke, ki povezujejo nekaj mojih prednikov in s tem tudi mene s pisateljem, tako za njegovega življenja kot v času po njegovi smrti. Drobne utrinke iz svojega spomina bom skušal podpreti s par navedbami iz umetnikovih del, z izbranimi zapisi o njem in z dokumenti, ki so mi na voljo. Seveda pa bi želel mimogrede predstaviti Vrhniko svoje rane mladosti, ki se takrat pravzaprav ni kaj dosti razlikovala od Vrhnike, ki jo je poznal Cankar.

V znamenito enajsto šolo na levem bregu Ljubljanice pod našo hišo sem hodil tudi jaz, še preden so me vpisali v pravo šolo. Že takrat sem vedel, kdo je bil Cankar, vedel pa sem tudi, da ga je hlapec mojega pradedu prav tu rešil gotove smrti. S konjem, ki ju je ravno takrat napajal, je pojezdil v vodo in utaplajočega se dečka potegnil na suho. Kasneje sem o tem dogodku tudi bral. Cankar sam ga je opisal takole:

Nekoč sem v gorečem hrepenenju po nadaljnji učenosti zašel malo pregloboko v vodo. Nenadoma se mi je zazdelo, da jaham na ogromnem zelenem konju naravnost proti sijajnemu solncu. Nadvse sladka, brezprimerna sreča me je vsega prevzela in mislil sem, da sem cesar ... Tedaj me je zgrabila za lase neusmiljena roka ter me zalučila na prod. Tam sem vztrepetal in se bučno razjokal, sam ne vem zakaj. Jurčev hlapec me je bil potegnil iz vode. Če komu ni povšeči to ali ono, kar sem storil v poznejšem svojem življenju, naj se prereka s tistim hlapcem, ne pa z menoj.¹

1 Ivan Cankar: Moje življenje. Ljubljana, Zvezna tiskarna, 1920.

Nazorno si lahko predstavljam, kako se je zgodila nesreča, saj sem se med svojim šolanjem pod mostom temeljito seznanil tudi z zahrbtnostjo te, takrat tako čiste reke. Spominjam se, kako sem nekoč bredel čez vodo in samo malo je manjkalo, pa bi me odnesla.

Glavni tok je bil namreč tudi v najhujši vročini precej hiter in voda zadnje tri metre pod Flakovo hišo za sedemletnika vendarle pregloboka. Takrat ni bilo blizu nobenega hlapca in strahu pred vodo se še na stara leta nisem povsem otresel. Plavati seveda še nisem znal.

Drugo veliko neumnost v enajsti šoli pa sem naredil, ko sem v vodi našel ročno bombo. Bila je ena tistih, ki so jih 24. ali 25. maja 1945 zmetali partizani z mostu v Ljubljano, ko so proslavljali Titov rojstni dan. Zvečer se je naša hiša tresla zaradi številnih eksplozij in šipe so pokale.

Bombo, ki takrat ni eksplodirala, sem našel pod velikim kamnom, na katerem so stale perice, ki so tisti čas redno spirale perilo v Ljubljani. Odnese sem jo na dvorišče, jo odložil na zidec pri vrtičku pred hišo in poklical očeta. Ta me je najprej dal čez koleno, pa ne preveč, nato pa je nagovoril mimoidočega vojaka, da je o najdbi obvestil štab. Kmalu se je s kolesom pripeljal mlad oficir, pobral je bombo, jo enostavno vtaknil v torbo in se odpeljal. Tako sem tudi takrat imel srečo.

Kako je dejansko bilo pod starim mostom, ko sta se tam izobraževala Cankar in moj stari oče, je težko reči. Bržčas je bila voda nekoliko globlja pa tudi manj de-roča kot kasneje. Novi most so namreč postavili leta 1888 in pri tem z odpadnim kamenjem in gramozom enostavno zasuli korito Ljubljane. Reka je zato kakšnih trideset metrov od mostu proti Ljubljani plitvejša in hitrejša, nato pa se strmo poglubi v tri do štiri metre globok tolmun. Morebiti gre za ostanek nekdanjega potniškega пристanišča, ki je lepo vidno na Valvasorjevi upodobitvi tega dela Vrhnike s konca 17. stoletja.

Poleg mene in moje sestre Anke je enajsto šolo obiskovalo več otrok iz bližnje so-seščine, Lavrenčičeva Zorka in Tomo pa tudi fantički z Brega in celo s Stare ceste. Na priloženi fotografiji nas je pet takih, ki smo občasno skupaj lovili kapeljne ali pa opazovali, kako se drstijo kleni v vodnem rastlinju pod Lavrenčičevo hišo. Na sliki manjkata vsaj še Jože Leskovec – Poštarjev in Dušan Jerman.

Drugi razred enajste šole leta 1947. Od leve: Boštjan Žekš, Milan Majer – Oskarjev, Ferdo Šinkovec, Jože Jurca in Lojze Drašler.

Kot zanimivost naj zapišem, da je omenjeno sliko posnel eden od angleških šoferjev, ki so kmalu po vojni vozili odslužene londonske dvonadstropne avtobuse v Beograd. Bili smo mu všeč in postavil nas je pred tedanjo Žontovo mesnico, levo od vhoda v sedanjo slaščičarno. Mimo je slučajno prišla gospa Ribalčenko, ki je znala nekoliko angleško. S šoferjem sta se sporazumela, dala mu je svoj naslov in čez čas smo dobili fotografije. Pripomnim naj, da so takrat številni starejši Vrhničani obvladali nemščino, nemščino so poučevali tudi v gimnazijah, angleščina pa je bila popolnoma tuj in nerazumljiv jezik.

V obdobje takoj po drugi svetovni vojni sodijo tudi obiski moje stare tete Francke, Merlinijeve tete z Drenovega Griča, sestre moje stare matere po očetovi strani. Teta je bila dobrodušna stara gospa, ki naju je s sestro ob vsakem obisku obdarila s popolnoma novima bankovcema za dvajset dinarjev, lepe rdeče barve. Za ta denar si takrat lahko kupil kar nekaj sladoleda pri starem mojstru Berzatu.

Teta in stara mati sta kot dekleti pomagali pri strežbi v gostilni Na stari šrangji, kjer je gospodaril njun oče, torej moj praded, Jernej Janša. Ker se je Cankar tu pogosto ustavljal na svojih pešpoteh v Ljubljano in nazaj, je obe prav dobro poznal. Posebej všeč mu je bila starejša Francka.

Francka Janša – Merlinijeva teta (1877–1960).

Umetnikov življenjepisec France Dobrovoljc, ki je s svojim imenitnim delom Cankarjev album pisatelju postavil še en spomenik, je zapisal takole: »Jernej Janša je bil veseljak in dobričina, šaljiv in dobrega srca. Mimo potujoči dijaki so pri njem vselej našli gostoljubno streho ... V zakonu sta se mu rodili dve hčeri, ki sta sloveli po svoji prikupnosti. Starejša Francka se je poročila z železniškim uradnikom Rudolfom Merlinijem, mlajša Ivanka pa je vzela v zakon Cankarjevega znanca in sošolca Franca Jurco. Francka Janša je v Cankarjevem delu ohranila razmeroma široko sled in mu je ostala v neizbrisnem spominu. Najlepše je opisal svoj doživljaj z njo (okoli 1892.) v črtici Krčma ob cesti ...²

Nekoč sem prišel sam v krčmo, truden od dolge poti in prašen in hudo žejen. Naročil sem vina. Prinesla ga je Francka in je sedla k meni. Smehljala se je, pomežikovala z veselimi, sinjimi očmi ter žvrgolela ... »Še meni zložite pesem ... meni na čast!« »Bom!« Zasmejala se je zvonko, biseri so kapali z neba na srebrna tla ...³

Vodilno misel tega lepega srečanja dveh zares mladih ljudi je Cankar ponovil v črticah Domov, Mladost in Večerne sence, pa tudi v romanu Na klancu. Teto Francsko je vsakokrat predstavil s posebnim žarom in naklonjenostjo.

Znano mi je bilo, da je Cankar začetek enega od svojih del umestil v našo hišo, podrobnosti o tem pa do pred kratkim nisem poznal. To je zgodba Martin Kačur, življenjepis idealista, kakor je zapisal umetnik:

Voz je stal pred pošto gostilnico, novo, svetlo pobeljeno, enonadstropno hišo ... Kačur je vstopil v gostilnico ... »Ali imate kakšno izbo v hiši?« je vprašal okroglo krčmarico. »Imamo gospod, ampak Jezus Marija, ravno sinoči je prišla iz Trsta neka ženska« ... »Kaj pa je z izbo?« »Imamo še eno, ampak tam spi naš Tone, kadar pride domov.« »Pa jo lahko oddaste za en dan?« »Seveda jo lahko oddamo ...« Kačur je šel, odvil je culo in se je umil in preoblekel. Izba je bila velika, prazna, četvero velikih oken je strmelo vanjo ... Spodaj je tekla voda, tiha in široka, kakor ribnik, iz daljave so strmeli temni gozdovi ... Prvo noč je spal v gostilnici, v prostorni pusti izbi; ... In ko je ugasnil luč, je zamolklo zašumelo pod oknom. Vstal je in zaprl okno. Podnevi voda ni šumela, ležala je kakor tolmun; zdramila se je šele v noč.⁴

2 France Dobrovoljc: Cankarjev album. Maribor, Založba Obzorja Maribor, 1972.

3 Ivan Cankar: Krčma ob cesti. CZS XVII., Ljubljana, Nova založba, 1935.

4 Ivan Cankar: Martin Kačur. Življenjepis idealista. Ljubljana, Slovenska Matica, 1906.

Cankar je očitno zelo dobro poznal ta del naše hiše, saj je lepo opisal poslopje, ki je bilo takrat še novo in eno od obeh tujskih sob v nadstropju, nad gostilno. Tudi sam bi jo lahko podobno opisal, saj sem se v njej rodil in v njej spal dobrih trideset let. Dve okni sta takrat gledali na dvorišče, dve pa na Ljubljano in na Javorč. Šumenje vode je gosta motilo, mene pa prav nič, saj sem ga bil navajen. Da bi poudaril razpoloženje svojega junaka, jo je umetnik naslikal kot pusto in dolgočasno. Sicer pa je to bila zagotovo najlepša soba v hiši. Še potem, ko so jo pregradili in ji tako odvzeli eno okno, je bila svetla, zračna in vesela.

Pripišem naj še domnevo, da bi moja prababica, ki je takrat vodila kuhinjo in strežbo v gostilni, utegnila biti zgled za okroglo krčmarico, zgled za Toneta pa je morda bil moj stari stric Anton Jurca. O prababici mi je pravila mati, da je bila zelo dobra gospodinja, vendar tudi zahtevna do mladih natakarič, ki jih je takole podučevala: »Ženska mora biti pri tem delu tako hitra in pripravna, da s komolcem odpre vrata, s kiklo jih pa zapre.«

Poglejmo, kaj je o zadevi zapisal France Dobrovoljc: Vrhnika, Gostilna Pri pošti (okoli 1895): »Poslopje, ki stoji nasproti stare vrhniške pošte pri Obrezi onkraj ceste, je bilo last Cankarjevega sošolca in prijatelja Franca Jurce; danes v njem ni več gostilne. Postavljeno je tik nad Ljubljano, ob *enajsti šoli*, kot zadnja hiša na levi pred mostom, čez katerega pelje cesta z Vrhnike v Borovnico. Gostilna je bila po Cankarju prva postaja Martina Kačurja na njegovem križevem potu v Zapolju.«

Tukaj bi rad profesorja Dobrovoljca dopolnil in povedal, da je bila takrat, ko je Cankar zbiral gradivo za omenjeno zgodbo, naša hiša bržčas še vedno v lasti mojega pradede Jožeta Jurce. Ta je bil pred letom 1906, ko je delo izšlo pri Slovenski Matici, še pri polni moči, saj je domnevno v tistem desetletju dozidal gostilni verando in na koncu hiše ob Ljubljani naredil senčno teraso. Ne vem zagotovo, kdaj se je upokojil, morda šele po prvi vojni. Njegov sin, moj stari oče Franc Jurca, gostilne za njim ni prevzel, saj je razmeroma mlad, verjetno okrog leta 1900, postal ravnatelj Kmetijske posojilnice na Vrhniku. Gostinske prostore so kasneje oddajali v najem. Meni znana najemnika med obema vojnama sta bila Karel Drašler in Janko Oblak. Slednji je po vojni dolga leta imel delavnico za popravilo koles v Janezovi vasi.

Moj praded se je rodil leta 1848 pri Vrtnarju v Podlipi. Bil je podjeten in pameten gospodar. Kljub temu, da ni bil šolan, je imel občutek za umetnost in po vsej verjetnosti je vsaj občasno gostil Cankarja, za kar pa nimam neposrednih dokazov.

Matej Sternen: Jože Jurca (1848–1928), 1898.

Zagotovo pa vem, da je podpiral slikarja Mateja Sternena. Pri njem je naročil svoj portret, Sternen pa je s prelepo fresko divje trte okrasil pročelje njegove hiše za preužitek na koncu dvorišča, na drugi strani. Mimogrede naj omenim, da je praded odkupil tudi tri Petkovškova olja, in sicer Beneško kuhinjo, Ob košnji in Doma. Oče mi je povedal, da je znamenita slika Doma sprva visela v gostilni, najbrž v prvem prostoru. Nekoč je pijan možakar vrgel vanjo steklenico z vinom in jo precej poškodoval. Verjamem, da jo je zakrpal kar Matej Sternen, saj se je ukvarjal tudi s takim delom. Sliko so potem seveda umaknili v zgornje prostore. France Dobrovoljc piše, da jo je Cankar videl pri mojem starem očetu, znabiti pa si jo je ogledal prej v gostilni, kar je verjetneje. Tako je nastala pretresljiva črtica z naslovom Petkovškov obraz, v slovo nesrečnemu slikarju, tujcu v lastnem domu.⁵

Spominjam se, da je sliko hranila v svoji sobi teta Ivka in veljalo je, da je njena last. Takrat mi ni bila prav nič všeč. Bilo pa je kmalu po vojni, ko se je pri starem očetu oglasil slikar Sternen, ki je tisti čas za zbirko Narodne galerije v Ljubljani od zasebnikov odkupoval znana dela slovenskih umetnikov. Bil sem ravno na obisku na drugi strani hiše pri starih starših, stricah in tetah in sem si mojstra lahko dobro ogledal. Bil je prijazen, ne prav velik mož, starejši od mojega deda. Povedal je,

⁵ Ivan Cankar: Petkovškov obraz. CZS XVII, Ljubljana, Nova založba, 1935.

da bi rad za galerijo odkupil Petkovškovo delo Doma. Stari oče mu je odvrnil, da umetnina ni naprodaj, ker da je to dota ene od njegovih hčera. Sternenu mu je prijazno pojasnil: »Francelj, če je ne boš prodal, ti jo bomo pa vzeli!« Tako je bilo to v tistih časih. Stari oče je seveda popustil. Ne vem več, kdaj je šla slika od hiše, vem pa, da jo je mojster pošteno plačal. Ded me je takrat predstavil Mateju Sternenu in povedal, da rad rišem. Mojster me je pogladil po laseh in me vprašal, če bom tudi jaz slikar; pogumno sem mu odgovoril, da bom. Takrat sem namreč navdušeno prerisoval podobe notranjske pokrajine iz Martina Krpana Lojzeta Perka.

Stari oče se je z mano kar dosti ukvarjal, naučil me je igrati šah, vodil me je celo v Ljubljano gledat nogomet na Plečnikov stadion, kjer je takrat igralo odlično moštvo Odred, kasnejša Olimpija. Razložil mi je, da sta se s Cankarjem ves čas dobro razumela, da sta bila sošolca in prijatelja. Kasneje, ko sem že veliko bral, mi je podaril izvod Cankarjevega dela *Moje življenje*. Knjižica s posvetilom, ki je bila prva v moji zbirki umetnikovih prvotiskov, se je z leti žal izgubila. Da bi jo nadomestil, sem si kupil kar dva primerka omenjene knjige.

Poznal sem še enega pisateljevega sošolca, ki je umetnika prav tako cenil kot moj ded. To je bil Anton Verbič, lastnik hiše, v kateri je danes – kakšno naključje – gostišče Cankarjev hram. Tam je po vojni s starši stanoval Boštjan Žekš, ki sem ga pogosto obiskoval in tako srečeval tega gospoda, za katerega smo vedeli, da vsako jutro naredi nekaj vaj na krogih. Te si je dal namestiti kar v spalnico in bržčas je tudi zaradi te telovadbe dočakal visoko starost.

Verbič je nekoč zaradi nekega nesporazuma obtožil Cankarja, da laže in mu povrhu vsega primazal še klofuto. Ko sta po dolgih letih skupaj sedela za mizo in pila, mu je priznal, da ga še vedno boli, ker mu je takrat storil krivico. Cankar je vso zgodbo popisal v vedri črtici z naslovom *Sošolec Tone* in jo sklenil takole: »*Ko sva trčila, sva se spogledala in sva se nasmehnila ter sva si bila bližja nego v tistih časih, ko sva se podila in razkričavala za cerkvijo svetega Pavla.*«⁶

»Cankar je večkrat obiskal Vrhniko, tudi takrat, ko je bil na Dunaju,« piše njegov mlajši sopotnik Janko Omahen. »Prihajal je navadno poleti in je stanoval v gostilni Pri Kočevarju, kjer se je dobro poznal z gostilničarjem. Ta ga je imel zelo v časteh in je rekel: »Janez, pri nas imaš, kadarkoli prideš, zastonj posteljo in hrano, pijače pa ne ... Veš, Janez, jaz vem, da si imeniten pisatelj ... in da ti bodo nekoč postavili spomenik.«⁷

6 Ivan Cankar: *Sošolec Tone*. CZS XVII, Ljubljana, Nova založba, 1935.

7 Janko Omahen: *Obiski pri Ivanu Cankarju*. Maribor, Založba Obzorja Maribor, 1969.

Lojze Drašler: Anton Verbič (1874–1966), 1963.

Vendar pa nekateri Vrhničani Cankarja niso cenili. Ni jim bilo pogodu njegovo ponočevanje in bali so se njegovega strupenega jezika. Tudi vrhniške mame so gojile nezaupanje do njega zaradi svojih hčera in niso rade videle, da se je družil z njimi. Kazal je namreč premalo nagnjenja do praktičnega življenja in nič kaj smisla in volje do stalne službe, ki jo je pisatelj v svojem ponosu umetnika suvereno odklanjal.⁸

Dodam lahko zgolj kratek zaznamek o tem, kako se je vrhniški gostilničar Korenčan jezil na Cankarja, ki mu je ostal dolžan sto kron. Pri tem je na njegov račun izrekel kar nekaj krepkih. Moja znanka Zalka je za to zgodbo izvedela od svojega očeta, že omenjenega Karla Drašlerja, ki je kasneje kupil Korenčanovo gostilno na Stari cesti.

Resnici na ljubo je treba omeniti, da Cankar ni znal z denarjem in da si ga je pogosto izposojal. Svojemu stalnemu podporniku, doktorju Francu Dergancu je pošiljal daljša ali krajša sporočila, na primer iz kavarne tedaj novega hotela Union in ga prosil za denar, za tobak pa tudi za kaj drugega. Zanimivo je tovrstno pismo, v katerem pisatelj ponuja za poravnavo dolga svojo, pravkar natisnjeno knjigo *Vinjete*.⁹ Lepo število takšnih pisemc se je ohranilo.

8 France Dobrovoljc: *Drobni spomini na Ivana Cankarja*; Podoba Ivana Cankarja. Spominski zbornik, Ljubljana, Bibliofilska založba v Ljubljani, 1943.

9 Zahvaljujem se antikvarju Roku Glavanu za prijazno pomoč pri izboru in pripravi sporočila za objavo.

Dragi! —
 Osvobodil Te, stani mi tole veliko
 uslugo, — odreci mi ji ne smes nikakor!
 Posodi mi 3 fl.; če jih nimas, — Ti jih
 dobiš iz katke kake; jaz imam imeti to
 za stvaranje; verjam mi, da sem v grozno
 stiski. — Ohišiti jbiti, 4. p. v sredo, ob desetih
 v avlo; ob jednem T. princem, "Vojvode".
 (Če Ti je preveč, Ti jih posoda za svoj docedanj
 dolg; stanejo 1 fl. 80 kr.) Dobil sem jih
 — ill' včeraj.
 Pozdravi! Jan Cankar

Cankarjevo pismo dr. Francu Dergancu.

Iz pisma Karlu Bergmanu, gostilničarju na Rožniku, povzemam naslednje vrstice: *»Cenjeni! prosim Te, bodi tako prijazen in pošlji mi 60 kron. Jaz tukaj absolutno ne morem več prestajati ... Zato rabim nekaj drobiža ...«* Iz pisma v verzih Nini Bergmanovi pa navajam zadnjo kitico soneta: *»... in če je tvoje srce res mehko, usmiljeno in blago, ljuba Nina, mi pošlji na to stran kozarec vina!«*¹⁰ Ivan Prijatelj je v zvezi s tem zapisal: *»V praktičnem življenju je bil popoln komunist, skoraj brez smisla za vračanje dolgov, zato pa tudi s svoje strani darežljiv do poslednjega vinarja.«*¹¹

Sedaj pa o našem umetniku še malo drugače. Vedelo se je, da si je Cankar parkrat izposodil denar v Kmetiski posojilnici. Stari oče je iz tistega časa rešil tri Cankarjeva pisma v zvezi s posojili, ki jih je moj oče hranil v svoji knjižnici. Med okupacijo, ko so Italijani našo ožjo družino za kratek čas izselili, so pisma izginila. Navajam pa osnutek odgovora na pisateljevo prošnjo za 300 kron iz leta 1903, ki ga je najbrž sestavil moj ded: *»Vsled praznikov nisem mogel prej pomeniti se z našimi gospodi od »Posojilnice«. Danes Vam sporočam tako, da zavod ne more in ne sme dati posojila na sam podpis. Blagovolite naznaniti zanesljivega poroka npr. katerega Vaših založnikov, koji bi hotel podpisati z Vami menico ali kako drugo obvezno pismo, pa Vam zavod takoj izplača zahtevano vsoto.«*

Prošnjo in osnutek odgovora brez podpisa na istem papirju so priobčili v zborniku Podoba Ivana Cankarja s pripisom uredništva: *»To zanimivo pismo, ki priča o naklonjenosti posojilnice pesniku »mojega rojstnega kraja«, hrani Janez Dolžan, knjigarnar iz Ljubljane.«*¹²

Da izposojenega v posojilnici ne bi vrnil, ne, o tem se sploh ni govorilo. V domači hiši o umetniku nisem slišal žal besede.

V gostilni na Zgornjem Rožniku je Cankar živel celih sedem let. Tu so ga imeli radi, v družino so ga sprejeli kot člana in tu je bil deležen vse oskrbe ... samo kozarce so mu šteli ... *»Blagoslovljeni solnčni Rožnik«* je zapisal. V lepi luči pa je pisatelja na Rožniku naslikal tudi Josip Vidmar. Cankar je namreč njega in tri ali štiri njegove prijatelje večkrat sprejel v letih 1911 in 1912, ko so bili še srednješolci. Bil je prijazen in zabaven gostitelj, potrpežljiv do radovednih in za literaturo zagretilih fantov, čeprav so bili za pravi razgovor in izmenjavo misli premladi. Vidmar pa vendar

10 Tine Debeljak: Šopek Cankarjevih pisem. Ljubljana, Ljudska knjigarna v Ljubljani, 1943.

11 Ivan Prijatelj: Domovina, glej umetnik! Cankarjev zbornik, Ljubljana, Tiskovna zadruga, 1921.

12 Ivan Cankar in vrhniška posojilnica. Podoba Ivana Cankarja, Spominski zbornik. Ljubljana, Bibliofilska založba v Ljubljani, 1943

le poudari, da je njega iz mladostnega vznemirjenja in malodušja rešil Cankarjev politični nastop in porazna kritika tedanje Avstrije, nedotakljive v svoji cesarski veličasti. Piše, da je bilo znano predavanje Slovenci in Jugoslovani 12. 4. 1913 pogumno, neustrašno in hkrati preprosto in razumljivo. Ta večer je bil za Vidmarja najdražji spomin na Ivana Cankarja, na njegovo popolnoma izjemno hrabrost in visoko brezbržnost nasproti vsemu, kar bi ga moglo doleteti. Tam se je srečal s povsem drugačnim Cankarjem, ki je bil konkreten in jasen ... tuj vsakemu medlečemu hrepenenju ...¹³

Za sklep prvega dela pisanja bi vendarle rad zabeležil nekaj svojih misli tudi o njegovem delu, zgolj kot ljubitelj slovenskega jezika in ljubitelj dobre knjige. Poznamo umetnikovo neurejeno življenje, njegov pišmevuhovski odnos do nekaterih, za nas, navadne smrtnike, pomembnih stvari, kot so zdravje in hrana, denar, stanovanje in služba. Ko pa gre za jezik, se pravi za najlepši jezik na svetu, je Cankar spet čisto drug človek – strog, zagnan, vesten in natančen, pravi garač. Ukvarja se z vsako vejico in pretehta vsak naglas, njegova beseda sedi kot pribita, vsak njegov stavek je posebej uglašen. Njegovo besedilo je tekoče, uglajeno in bogato. Za takšno pisanje ni dovolj samo nadarjenost, potrebno je tudi trdo delo. Zanj jezik ni le navadno orodje za sporazumevanje, marveč čudovito sredstvo, s katerim lahko izraziš in pričaraš na papir vse drobne odtenke in vzgibe v razpoloženju. Jezik je vendar ti-sto, kar nas določa. Zato je treba slovenščino izboljšati, oplemenititi in jo približati svetovnim jezikom. Vsebina ni vse, prav tako je pomembna oblika.

Cankarja cenim predvsem zaradi jezika, precej manj me pritegne mrakobna in žalostna zgodba. A pisatelj je glede svoje črnogledosti mislil drugače. Na vprašanje bratranca Izidorja Cankarja, kaj da je vodilna misel njegovih spisov, je odgovoril: *»... Kritiki so me imeli za pesimista. Tepci! V prvih časih sem bil žalosten in nezadovoljen, to je bila bolezen mladega študenta, ki je lačen, ne pa pesimizem. Jaz sem optimist ves, kar me je. Kako bi človek sicer delal in se trudil, če bi vedel, da je vse zastoj? Jaz upam v bodočnost našega naroda ...«*¹⁴

Res je delal in se trudil, da je v razmeroma kratkem času opravil zares veliko. Vprašamo se lahko le, kako je to zmogel, če upoštevamo njegovo slabo zdravje, njegove prirojene nadloge in njegov življenjski slog. Nemara tudi zato, ker je živel v dokaj srečnem obdobju slovenske knjige. Takrat je bila namreč knjiga visoko cenjena in z založništvom so se ukvarjali izkušeni strokovnjaki, odlični poznavalci svojega

13 I. Vidmar: Ivan Cankar, Obrazi. Ljubljana, DZS, 1979.

14 Izidor Cankar: Ivan Cankar, Obiski. Ljubljana, Nova založba, 1920.

poklica, kot je bil na primer Ladislav Schwentner. Ta je Cankarju pogosto plačeval vnaprej. Za opremljanje njegovih del so v tistem času najemali prave umetnike, kot so bili Matej Sternen, Matija Jama, Ivan Jager in prvak med ilustratorji Hinko Smrekar. Nekatere Cankarjeve tedanje pa tudi kasnejše publikacije so zato prave drobne umetnine. Sam pisatelj je imel dosti posluha tudi za likovno umetnost in tako precej besede pri izboru ilustratorja. Povrhu tega je bila splošna usmeritev v tedanji umetnosti naklonjena tako založnikom kot umetnikom, saj je znano, da so v obdobju secesije namenjali knjižni opremi prav posebno pozornost, ne zgolj pri nas doma, ampak tudi po svetu. In nazadnje, če pomislimo na majhne denarje, ki so se v primerjavi z današnjimi obračali takrat na Kranjskem, Cankar s svojim izključno pisateljskim delom ni tako slabo zaslužil.

Ko so našemu umetniku jeseni 1917 odpovedali gostoljubje na Rožniku, ga je to zelo prizadelo. V mestu, v drugem okolju se ni znašel. Njegovi sodobniki pišejo, da je hitro propadal. A če si ga na to opozoril, se ti je zasmel in zamahnil z roko: »*Kaj me briga moje srce? Ono zase, jaz pa zase.*«¹⁵ Nesreča v hiši, ki je ni dobro poznal, ga je položila v posteljo, po mučni bolezni je umrl decembra 1918.

Čeravno so s pripravami za postavitve Cankarjevega spomenika začeli tako v Ljubljani kot na Vrhniki že kmalu po pisateljevi smrti, je delo zares steklo šele devet let kasneje, torej leta 1928, ko je predsedništvo odbora za spomenik na Vrhniki prevzel Fran Jurca, moj stari oče. Z neobetavnimi razmerami doma, predvsem glede zbiranja denarja, je seznanil svoje sorodstvo v Združenih državah. Slovenski izseljenci so se v velikem številu odzvali pozivu za pomoč in v kratkem času zbrali precejšnjo vsoto dolarjev. Ded je pospešil delovanje odbora in v delo vključil tudi člane svoje družine. Naj naštejemo zgolj nekaj njihovih zadolžitev: teta Ivka je zbirala prostovoljne prispevke, stric Ivan je pomagal pri zidavi ozadja za spomenik, stric France je zložil več strani dolgo hvalnico umetniku, ki so jo prebrali na slavnostni akademiji v Rokodelskem domu. Moj oče Jože, najstarejši sin in takrat že zaposlen v posojilnici kot mlajši nameščenec, je bil tako dedu stalno pri roki predvsem za pisarniško, pa tudi za vsakršno drugo delo. Stari oče je bil vesten in zelo varčen človek. Bdel je nad zbranim denarjem, ga varoval pred zaplembo in ga tudi pametno nalagal. Skrbel je, da niti dinar ni zašel v neprave roke.

V 13. številki Vrhniških razgledov je Damir Globočnik izčrpno opisal dogodke v zvezi s spomenikom Ivanu Cankarju od samih začetkov kmalu po pisateljevi smrti pa do odzivov časopisov ob odkritju tega spomenika na Vrhniki poleti 1930.

15 A. Kraigher: Ob sedmini, Spominu Ivana Cankarja. Ljubljana, Založba »Omladine«, 1919.

Simon Ogrin: Cankarjeva Vrhnika. Okrog leta 1900.¹⁶

Poudaril je odločilen prispevek ameriških Slovencev, omenil je slavnostne govore, akademijo v Rokodelskem domu, sprevod po Vrhniki in ljudsko veselico. Ni se izognil niti nekaterim senčnim stranem zgodbe. Pri tem mislim na hude očitke posameznih pripadnikov takratne kulturne smetane. Te je namreč motila samovolja in podeželska preproščina Vrhničanov, ki so si dovolili prevzeti pobudo in na hitro, po svoje, brez upoštevanja pravil pa tudi navodil in predlogov ljubljanske žirije izbrati mlajšega, neuveljavljenega kiparja, določiti svojo lokacijo za spomenik in nazadnje pripraviti dvodnevno »domačijsko« slavje ob odkritju spomenika.

Bolj zato, da ujamem rdečo nit pisanja in se tako navežem na naslednji odstavek, naj dodam tale povzetek iz tiska od 8. 8. 1930 do 10. 10. istega leta: »Slavnosti pri odkritju Cankarjevega spomenika, ki jih je oddajal tudi ljubljanski radio, so imele svojevrsten značaj, značilen za njihove prireditelje, se pravi za vrhniški odbor, ki je imel vso stvar za lokalno vrhniško zadevo in je trdovratno vztrajal pri svojih

¹⁶ Delo sicer ni podpisano, vendar pa nam gladka površina kopije dokazuje, da jo je naredil slikar po izvirniku iz leta 1882. Umetnik je namreč natančno vedel, katere barve so prave in naslikanega ni popravljaj z dodatnimi nanosi, ki sicer naredijo površino platna hrapavo. Za tako sliko pravijo strokovnjaki, da je slepa. Pripomnimo naj še, da je S. Ogrin na njej upodobil tudi lastno hišo, zgrajeno 1884, in pa Rokodelski dom, dokončan leta 1899; na sliki pa še ni mlekarne. Ti podatki so nam pomagali pri ugotavljanju starosti posodobljenega posnetka.

odločitvah, samozavestno se zanašajoč v glavnem le na svoje diletantske domače moči pri organizaciji slovesnosti in njeni izvedbi. Zato je bila tudi močno opazna in tudi razumljiva odsotnost aktivne slovenske kulturne in literarne javnosti, ki je bila sicer formalno zastopana z dvema predstavnikoma¹⁷ – če izvezemo slavnostnega govornika F. S. Finžgarja – in ki se nista oglasila k besedi niti pri odkrivanju spomenika niti pri banketu. Slovesnost je namreč docela dobila značaj nekakšne rodoljubne prireditve, kakršne je Cankar nešteto krat bičal in zasmehoval, a se mu je bridka ironija! – samemu sebi pripetila dobro desetletje po smrti. Ni čudno, da je znan slovenski književnik izrekel duhovito besedo, češ da so na Vrhniki Cankarja razglasili za rodoljuba doline Šentflorjanske.«

Ko mi je par let po izidu prišel v roke Dobrovoljčev Cankarjev album in ko sem prebral v njem nekaj posameznih kritik, še posebej pa prejšnji odstavek, sem bil neprijetno presenečen, saj o opisanih razprtijah nisem vedel skoraj nič. Vsa zadeva je bila takrat že precej odmaknjena in o njej doma nihče ni govoril. Seveda sem povprašal očeta, kaj se je pravzaprav dogajalo. Potrdil je, da so bili odzivi tiska res precej ostri. Obenem je opravičil starega očeta, češ da je res imel popoln nadzor nad denarjem, da pa je bil glede drugega zgolj izvršni organ.

O vseh preostalih pomembnejših rečeh, se pravi o izboru kiparja, mestu postavitve spomenika in o poteku slavnosti ob odkritju – da so odločali najpremožnejši in najvplivnejši Vrhnicičani. Stari oče se je najbrž z njimi strinjal tudi zato, ker so ubrali, kar zadeva stroške, ugodnejšo pot. Je pa vestno opravljal svoje naloge. Sem je sodilo tudi vse dopisovanje, tako z Ameriko kot z Ljubljano. Tega menda ni bilo malo, ohranilo pa sem nam je zgolj dvoje pisem in predračun. Prvo pismo, domnevno¹⁸ naslovljeno na starega očeta, vsebuje sporočilo mojstra Jožeta Plečnika, da ne bo mogel sodelovati pri ureditvi okolice spomenika; drugo je v zvezi s slavnostnim nagovorom ob odkritju, ki ga je podpisal Franc Saleški Finžgar. Tretji omenjeni dokument pa je podroben predračun kiparja Ivana Jurkoviča.

Ker je Plečnikovo pismo slabo ohranjeno in tudi zaradi umetnikovega značilnega rokopisa težko berljivo, ga bom povzel v celoti:

17 To sta bila Franc Koblar, zastopnik PEN Kluba in Društva slovenskih pisateljev, ter Josip Vidmar, zastopnik Slovenske Matice.

18 Pismi sta brez ovojníc.

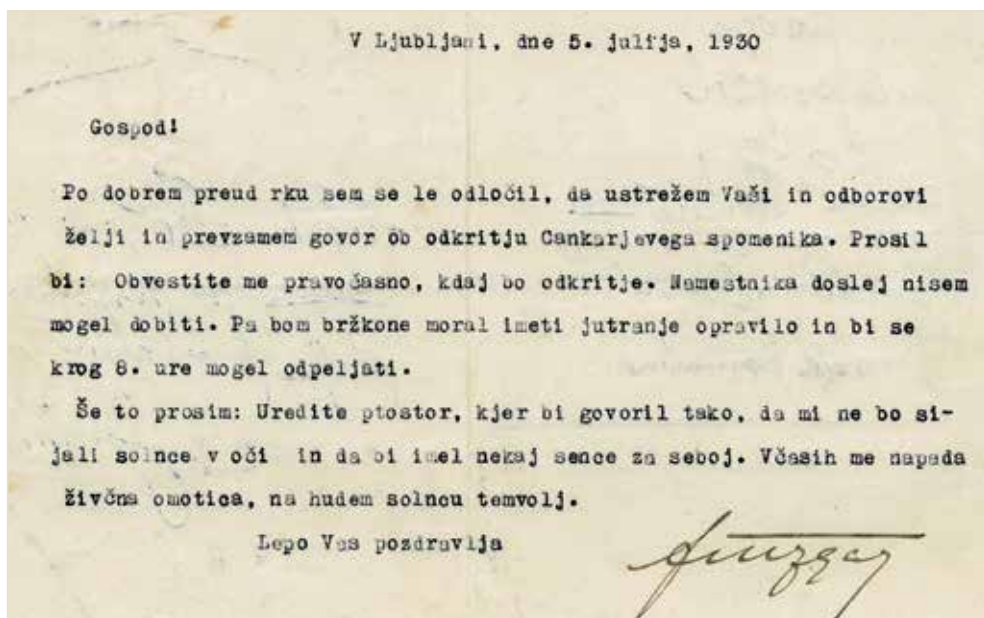
Visokospoštovani gospod!

Dovolite mi – prosim – sporočiti, da meni nikakor ne bi bilo mogoče sodelovati pri izvršitvi spomenika Cankarju. Izjavljam to zato ker priporoča danes – če se ne motim Slovenec – nekaj podobnega. Kipar ki bo poverjen z delom koncipiral bo najlepše tudi sam okolico spomenika – ali pa našel sebi najsorodnejšega sotrudnika. Zahvaljujem se Vam še enkrat za ljubeznivo pogostitev kar najlepše in Vas prosim, da vzprejmete izraz mojega posebnega spoštovanja.

Vdani Vam J. Plečnik

26. nov. 1929

Kot vidimo, se stari oče ni kaj dosti oziral na nesoglasja med Ljubljano in Vrhniko in se je trudil, da bi pridobil za sodelovanje takrat že slavnega Plečnika, člana ljubljanske natečajne žirije za spomenik in tudi uglednega ter spoštovanega starosta kroga katoliških razumnikov Finžgarja. Pismo slednjega objavljeno v posnetku.

Finžgarjevo pismo predsedniku odbora za postavitev Cankarjevega spomenika Franu Jurci.

Finžgarju vsa čast in posebna pohvala, da je kljub pomislekom prišel na Vrhniko, nastopil kot osrednji govornik in vztrajal tudi pri odkritju plošče na hiši na Klancu. Tako je s svojo navzočnostjo povzdignil našo podeželsko proslavo. Tudi Plečnikova odpoved sodelovanja se je naposled izkazala za koristno. Mladi kipar je po njegovem nasvetu sam, brez zavlačevanja in verjetno ceneje postavil svoj kip, lepo ozadje in nevsiljivo uredil tudi drugo okolico spomenika. Omenim naj še njegov »Proračun« z dne 6. 3. 1930, ki ga bom poenostavil in skrajšal:

»Izvršitev spomenika v sedeči obliki po izbranem osnutku, ki glede velikosti odgovarja 2,50 m visoki stoječi osebi in sicer: prvovrstna umetniška izdelava kipa v ilovici ... z negativom v mavcu ... transport v livarno v Zagrebu ... odlitek v bronu najfinejše kvalitete, cizelacija, patiniranje ... transport iz Zagreba in postavitve bronastega kipa na obdelan podstavek ... skupaj 145.000 din.

Z odličnim spoštovanjem Jurković Ivan, akad. kipar«

Če se na kratko pomudim še pri tisku, in to pri ameriškem, naj zapišem, da se je ohranilo nekaj izrezkov iz tamkajšnjih slovenskih časopisov, kot so bili Domovina, Prosveta, Nova doba, ki so jih staremu očetu po vsej verjetnosti pošiljali rojaki kar v pismih. Žal so skoraj vsi slabo ohranjeni, nepopolni in tudi poškodovani. Za objavo primeren se zdi odstavek iz prispevka Antona Jurce, mojega sorodnika, bržčas rojenega že v Ameriki. Njegov članek K polemiki o akciji za Cankarjev spomenik na Vrhniki je izšel v časopisu Proletarec, v Detroitu, zelo verjetno v začetku leta 1930. V prvem delu A. Jurca odgovarja dr. Vurniku na njegovo kritiko v zvezi z ustanovitvijo vrhniškega odbora in na očitke, da so se tajno dogovarjali z ameriškimi Slovenci.

Zanimivo naključje, da se mi je ohranil zgolj stavek iz prispevka tega ljubljanskega umetnostnega zgodovinarja in člana žirije iz časopisa Prosveta z dne 21. 12. 1929.

» ... Vrhničani hočejo imeti Cankarja nič več in nič manj kot samo »podobnega« pa naj stoji kjerkoli na čemerkoli, izraža karkoli, ima s pojmom spomenika opraviti kaj ali nič in pristoja v organizem trga in arhitekture kaj ali nič. Moj bog, kakšno stališče je to! ... «

Odgovor prav na ta stavek pa si lahko preberete v drugem delu polemičnega opisa A. Jurce, ki ga ponatiskujem z naslovom in rokopisno opombo starega očeta vred.

Vesel sem, da so Vrhničani tisti čas ravnali tako, kot so ravnali. Nič rad ne bi vsak dan hodil mimo skrivenčene postave pisatelja s komaj prepoznavnim obrazom, pa karkoli že naj bi s svojim delom hotel povedati sicer priznani mojster Dolinar.

K POLEMIKI O AKCIJI ZA CANKARJEV SPOMENIK NA VRHNIKI.

Detroit, Mich. — V Prosveti z dne 21. dec. sem čital dr. St. Vurnikov kritičen spis h polemiki o akciji za spomenik Ivanu Cankarju na Vrhnikih. Pravi, da se je nekaterim na Vrhnikih zahotelo postaviti Cankarju spomenik iz nekakšnega ponosa, ki so ga dobili po smrti tega velikega slovenskega književnika.

Ker se čutim prizadetega, odgovorjam na kritiko, pod katero je podpisan "umetni zgodovinar". Dr. St. Vurnik si bi lahko v svojo zgodovinsko knjigo zapisal tale dogodek: Leta 1918, kmalu po Ivan Cankarjevi smrti, se je organiziral odbor za Cankarjev spomenik v Ljubljani, ne vem ali zato, ker je Cankar umiral v jetnišnici, ali zato, ker se je nekaj šolal v Ljubljani.

Vprašam vas, ali je tudi ta odbor delal iz krajevnega ponosa? Po mojem prepričanju so ti odbori — bili že ljubljanski ali vrhniški — započeli z akcijo za spomenik Cankarju radi njegovih književnih del, ker se pač zavedajo, da taki geniji zaslužijo spomenike, pa naj bodo že postavljeni na Vrhnikih ali v Ljubljani.

Vurnik piše, da je vrhniški odbor apeliral na ameriške Slovence za denarne prispevke in pri tem postopal tako tajno, da ni javnost tam čez nič vedela o tem načrtu.

Če je bila stvar res tako tajna, kako so mogli izvesti o njej? Kje so dobili informacije o iz Amerike došlih dolarjih?

Detroitski odbor npr. je objavil svoj apel za prispevke v "Prosveti", "Proletarcu", "Glasu Naroda" in "Enakopravnosti". To gotovo ni tajen način. Rečuno o dobljenih in odposlanih prispevkih je istotako objavil. Ameriški slovenski delavci so se odzvali apelu, ker žele, da se spomin Ivana Cankarja proslavi tudi s spomenikom, kakršnega on zasluži. Ali mu narod sploh more postaviti spomenik, kakršnega je Cankar vreden?

V Ameriki ni greh čitati Cankarjeve knjige. Njegove igre niso prepovedane. Ljudstvo skušamo seznaniti z njegovimi deli ter mu jih priporočamo v naročitev.

Premotril sem z vseh vidikov starokrasko polemiko o Cankarjevem spomeniku, in prišel do zaključka, da v njej odločujejo predvsem sebični motivi in pa ljubosumnost. Gre se le za vprašanje, kdo izmed kiparjev bo dobil naročilo izdelati spomenik. Vsa ta kritika — lahko bi rekel — izhaja iz borbe za kruh. Obžalujem, da nimamo naročil za toliko spomenikov, kolikor je slovenskih kiparjev-umetnikov, posebno v Ljubljani.

Lani je bil v Ljubljani odkrit spomenik Napoleonu. Ves meščanski svet mu je kadil s slavospevi — toda mar ima Napoleon res kake zasluge za slovenski narod? Mar ni bil on posebljen militarist, kakršen nima primere v zgodovini? Za Napoleonov spomenik ni bilo kritik. Sodelovala je gospoda, narod pa je vpil živijo. Avtor "Hlapca Jerneja" je pa še vedno brez bronastega spomenika.

Polemika o vprašanju, kakšen naj bo spomenik in kje naj se ga postavi, je sicer na mestu, toda ko je enkrat denar že zbran, je neaktivnim gostom lahko dajati nasvete, vsekakor lažje, kakor pa dolarje ali dinarje.

Nas v Ameriki niso vodili pri tej akciji nikaki sebični oziri. Hoteli smo pomagati pri delu za spomenik, in ker je bil vrhniški odbor pač edini, ki je res delal ter zbiral gmotna sredstva tudi doma, je umevno, da je dobil med ameriški priaspavatelji najboljši odziv. Naša želja je, da bi pri tem podvzetju pokazali vsi prizadeti v starem kraju malo več skupnosti. Kaj bi mislil Ivan Cankar če bi mogel slišati in brati, kar se piše o skromnih prizadevanjih za njegov spomenik? "Prav nič niso še zrasli moji Slovenci," bi najbrž dejal, napisal satiričen podlistek, in bi se zopet udal počitku v rakvi.

Kolikor moremo, smo storili in bomo, da dobi Cankar svoj prvi spomenik, in storili bomo vse v svoji moči, da bodo šle njegove knjige med ljudstvo v čimvečjem številu.

Anton Jurca.

s List Proletarcev? Detroit

Izrezek iz časopisa Proletarec.

Dosti rajši imam Jurkovičevega Cankarja, ki je v bronu podoben samemu sebi; trdno sedi na podstavku in premišljuje. Prav ta realistično zasnovana podoba je bila, kot vemo, za tedanje strokovnjake poglavitni kamen spotike. Vemo pa tudi, da je bil Cankar najprej mislec, šele potem popotnik, narodni buditelj, politik in še kaj. Kip nemara res ni vrhunska umetnina, je pa dobro, pošteno opravljeno delo.

Sklepni del slavnostne akademije, v ospredju Fran Jurca (1876–1952).

Tudi glede izbire mesta za spomenik, ki naj bi stal pred pročeljem Črnega orla, žirija ni imela srečne roke. Nekdanja Nova cesta skozi Vrhniko je bila in je še vedno prav tu najbolj utesnjena. Nasprotno pa mesto, ki so ga izbrali Vrhničani, ne bi moglo biti boljše. Je namreč edini odprt prostor v strogem središču kraja. Tukaj kip diha, je vsem na očeh in nikomur napoti. Tik zraven njega so nekoč ležale mesarjeve klade in je le za lučaj oddaljen od enajste šole.

Naj dodam, da je spomenik obrnjen tako, da gleda naravnost v smeri, kjer so bila vrata stare Mantove, kar mogoče tudi kaj pomeni. Obraz je umirjen in blag, da ne zapišem lep, morda izraža naklonjenost do ljudi, slovenskega naroda, tudi do šentflorjancev, čeravno jim je tako pogosto bral levite. V veseli družbi, v stari gostilni smo se enkrat ali dvakrat spomnili našega umetnika, mu spoštljivo nazdravili in mu odnesli poln kozarec vina čez cesto zoper najhujšo žejo.

Množica pred Verbičevo hišo na dan odkritja Cankarjevega spomenika, 10. 8. 1930.

Mislim, da proslavljanje ob odkritju spomenika sploh ni bilo tako zgrešeno in kmetavzarsko, kot so pisali nekateri časopisi. Vrhničani so se pač hoteli pokazati in izkazati in so tudi se. Proslavljanje je vsebovalo uradni del z akademijo, mašo, sprevod skozi kraj in ljudsko veselico. Slovesnosti so se udeležili predstavniki oblasti iz Ljubljane pa tudi predstavniki vojske in Cerkve. Ljudje so se na Vrhniko kar zgrinjali. Na fotografijah vidimo, da je bila gneča pri spomeniku, pred Črnim orlom in na Klancu zares huda. Ne tvegam dosti, če zapišem, da takega shoda Vrhnika ni videla ne kdaj prej ne pozneje. Tudi zaradi prireditve ob odkritju, ki je prinesla odboru precej denarja, se je končni obračun pri velikem in tveganim podjetju staremu očetu izšel celo z dobičkom. Treba je poudariti, da vse skupaj državo ni stalo niti prebite pare. Kaj pa še hočete!?

Ob odkritju spominske table na Klancu, 10. 8. 1930.

Ob Cankarjevem spomeniku, 10. 8. 1930.¹⁹

¹⁹ Vse fotografije v članku hrani Jože Jurca.